

Tibor Mihelič

Status in težave z družbeno kritiko

Iz ropotarnice bom privlekel misel, ki sicer ni moja, je pa mogoče o njej razmišljati in iz nje izpeljevati vse mogoče sklepe. Nameraval sem sicer razpravljati o posledicah vstopa v Evropsko unijo, pa so me opozorili, da je tega polno vse časopisje, in naj raje povem kaj preprostega. Seve, tudi aktualnega. In družbenokritičnega, kajpak. Toda ne gre pozabiti, da se kritičnost brez utemeljenega razloga še prehitro spridi v kritizerstvo; k temu se, ker je pač moderno biti kritičen, ljudje čezmerno nagibamo, zlasti takrat, ko nas h kritiki pozovejo, mi pa se ozaljšani s smrdečim potom intelektualnega snobizma, ovenčani s certifikatom visoke izobrazbe ali pa lovorovo krono podjetnika leta spozabimo ob trditvah, češ, *vsa današnja mladina je nezainteresirana in otopela*, ob tem pa zmožnost rabsodbe (kot kača svoj lev) pozabimo tam, kjer smo samovšečno motrili lesk lastnega piedestala. Sam jih ne štejem niti trideset; s tem želim povedati, da sem pogosto med "nezainteresiranimi in otopelimi", pa bi se vseeno lahko večkrat ugriznil v jezik, ko tako pokroviteljsko nergam nad pijano glasnostjo najstnikov, čeprav ni dolgo tega, ko sem sam preizkušal skrajnosti s pivom oblitih glasilk.

Ne razumite me narobe; kritika, ki je depolitizirana, verjetno res ni vredna piškavega oreha – to je, stoječ nad *grobom avtorja*, spoznal že Barthes – in nas mlade je vsekakor potrebno naučiti kritične refleksije; a zakaj bi moralo biti družbenokritično in aktualno predvsem tisto, kar se kaže kot politično aktualno in novo na kakršen si že bodi način? Zakaj ne bi smeli opredeliti za družbenokritično tistega, kar človeštvo spremlja od pravadnine, kar vodi sleherno hotenje in kar trmasto vztraja globoko pod površjem vseh pojmovnih ter preostalih izraznih

manifestacij, pa je vseeno nič več kot le posledica nadvse banalnega dejstva, da je naša misel utelešena v pokončnem telesu? Čeprav se v telo zaklenjena misel na silo odteguje vsemu metafizičnemu, kartezijskemu, seksualnemu, celo fantazmatskemu, pa "osvojen" dualizma vseeno kaže na pot, koder se bodo v neprekinjeno verigo sklepali znaki, ki določajo in vrednotijo naš položaj v družbi. Rad bi torej govoril o družbenem statusu, o tem, zakaj se izrazi vsakdanjega jezika, gest in fizičnih položajev vijejo po vertikalni višinski lestvici, in zakaj mislim, da so vsega krivi naše telo in naši čuti. Od zahodne filozofske tradicije smo podedovali prepričanje, da je razum ločen od tega, kar počnemo s telesom, torej neodvisno od percepcije in telesnega gibanja. Taka avtonomna sposobnost, tako so nas učili filozofi, nas dela človeške in ločuje od drugih vrst. Vprašanje pa je, ali taka avtonomna instanca razuma, ki bi bila neodvisna od telesnih kapacitet, percepcije in gibanja, res obstaja.

Najprej je treba povedati, da imamo pri pojmu status opraviti z nizom metaforičnih ontoloških preslikav; težko povemo o statusu kaj dobesednega. Prav tako je njegovo vrednotenje skorajda nemogoče brez semantične asistencije pridevnikov, kot sta *velik* in predvsem *visok*, za katera se res zdi, da sta inherentni lastnosti besednih zvez visoka izobrazba, visoka umetnost, visoka moda ... To seveda ni čisto tako, in nesmiselno je predvidevati, da so te lastnosti pojmu vrojene, če ne razmislimo, od kod prihajajo, in zakaj si težnjo po vnaprejšnjem povečevanju tistega, kar je zgoraj, visoko in višje, deli večina kultur¹. Že pri najbolj vsakdanjem vprašanju "kako velik/visok je Peter?", je videti, kot da ima *velik* neko obvezno denotacijsko vrednost nasproti majhnosti v "kako majhen je Peter?", kjer se Peter ne more izogniti slutnji, da o njem menimo, kako nizke rasti je.

Povedano resda ni povezano s statusom, je pa toliko bolj s tem povezan pojem nadzora. Že karseda naiven etimološki razrez nad-zora, kot *zrenja od zgoraj navzdol* (prav nič ne zamerim tistim, ki boste smiselnost takšnega etimologiziranja posmehljivo zavrnil) priča o tem, da je nabor informacij, *vedenja*, jezikovno in izrazno odvisen od fizičnega položaja nadzornika. Višje ko je nadzornik, bolj vseprisoten in grozeč se nam bo zdel njegov pogled. Ni naključje, da je piktogramski zapis japonske besede *meue*, ki pomeni nadrejenost, nadrejeno osebo (po družbenem položaju, činu, letih ...) sestavljen iz pismenk "oko" in "zgoraj", zapis podrejenosti (*meshita*) pa sestavljata "oko" ter "spodaj". Višje si – več vidiš. Več vidiš – več veš. Več veš – več veljaš. Konceptualni preplet med *vedenjem*, *videnjem* in *statusom* torej le ni tako iz trte izvit, kot bi lahko sodili – saj je vendar od vekomaj vpet v naše čutno izkustvo,

¹ Notranji preplet antinomije *zgoraj-spodaj* je mogoče, kot so storili nekateri sodobni filozofi jezika, poimenovati *kinestetična podoba-shema* – vrsta izkustva, ki je strukturirana pred, in predvsem neodvisno od katerega koli pojma. Obstoječi pojmi resda vsilijo oziroma preuredijo nadaljnjo strukturo tega, kar izkusimo, toda temeljna izkustvena struktura obstaja brezbržna do takšnih preurejanj.

in vid je brez dvoma izmed vseh čutov tisti, ki nam zagotavlja večino znanja². Ravno to najbolj običajno in vsakodnevno izkustvo nas človeška bitja vodi do pojmovanja *vedenja* kot *videnja*.

Omenjeni kompleks metaforičnih preslikav in ujemanj je nekaj povsem običajnega. Ko izrečemo še tako vsakdanji stavek kot "Že vidim kaj želiš povedati!", smo s tem že priznali uspešno komunikacijo oz. nemoten prevzem sporočila, čeprav dobesedno nismo videli prav ničesar. Za tistega, ki mu ni mar spoznanja, pravimo, da "tava v temi", "ne vidi dlje od svojega nosu", "hodi po svetu s plašnicami na očeh", medtem ko je nekdo drug končno "spregledal", doživel pravo "razsvetljenje". Naj z naslednjim snopičem etimologij prilijem še nekaj grenkobe k neprijetnemu priokusu, ki vam ga morda ta prosti spis pušča na konici jezika. Slovar, za katerega sem na letošnjem knjižnem sejmu odšel drage denarce, kanim za vsako ceno izkoristiti. Historične semantične spremembe me zlasti zato, ker v njih vidim kopico metaforičnih oblik, na moč zabavajo, čeprav bi bilo nemara bolj zaželeno, da bi pisal o rokopisih, ki v NUK-u opominjajo na rojstvo slovenske kulture. Nespoštljivega mimohoda (tak je le na prvi pogled) mimo spomenikov ne razumite kot gesto brezbriznega mladca, saj sem se vendar namenil pisati o tem, kaj vse si Slovenci delimo z drugimi kulturami, kaj je torej univerzalno tudi v našem izkustvu. Prvotnemu stapljanju pojmov *videti* in *vedeti* pač ne moremo slediti le v slovenski jezikovni kulturi, potrebno ga je iskati v širši družinski navezi. Tako je moč indoevropski koren **weid* (tudi *ueid*) rekonstruirati v *gledati*, *videti*. Pravijo, da se ta v stari grščini razvije v besedi *eídon* (videti) in *oída* (vedeti), slednja pa naprej v to, kar danes pojmuje kot *idejo*. Bojda je isti koren boter angleškima besedama *witness* (ta se nanaša na vid) ter *wit* in *wise* – obe se nanašata na znanje oziroma védenje. To pa še ni vse. V latinščini se pojavi kot *video* (videti) in *v + d +* (videl sem, vem), v praslovanščini najdemo *vd* (vem; videl sem – prvotno), staroindijščini *vetti* (on ve), medtem ko se stari irščini predstavi kot *fíos*, znanje. Ti primeri semantičnih sprememb v družini indoevropskih jezikov niso naključni, še manj pa edinstveni.

Krščanski Bog ima kot neskončno dobro in (po statusu) vrhovno božanstvo neomejen nadzor in pregled nad slehernim dogajanjem v tostranstvu, torej bo vselej prebival zgoraj, neskončno visoko. Pred cerkvenim dostojanstvenikom je potrebno poklekniti, bog obvaruj, da bi bili višji od njega. Na Japonskem je ob formalnem pozdravnem priklonu, čeprav se priklonita obe strani, zapovedano, da se mlajši, revnejši in manj izobraženi prikloni tako nizko, da bo z očmi pod nivojem glave drugega. Imajo zaradi podobnih razlogov direktorji podjetij pisarne ponavadi v najvišjih nadstropjih?

² Nevljudno do preostalih čutov bi bilo, da jih izključimo iz razprave, saj se, čeravno v manjšem obsegu, ravno tako ponujajo jeziku. Stvar postane kristalno jasna, že če v nekaterih izrazih nadomestimo *videti* s *slišati*; tako dobimo "Gluh je bil za očetova opozorila", "Me ti sploh poslušáš" ... Tudi vonju in okusu ne gre delati krivice, saj imata še kako pomembno vlogo – "Tu nekaj smrdi!", "Sladka (grenka) misel".

Kako je s temi zadevami na Kitajskem, sem se lahko prepričal, ko sem bil v nekdam glavnem mestu te veličastne dežele (obdobje dinastij Zhou, Qin, zgodnji Han in Sui), mestu Xižan, deležen pogostitve, ki jo je za nas pripravil lokalni mogočnejši, torej po vseh pravilih takšne vrste oseba, ki mi je bila v vseh pogledih statusno nadrejena (precej bogatejša, starejša in fizično močnejša). Da mu je potrebno to tudi izkazovati, na to je opozoril tam živeči znanec. Ker spoštujem kulturne navade, gostitelja pa tudi ne bi hotel užaliti, sem, kot mi je bilo zapovedano, ob vsakem nazdravljanju oz. trkanju s piva polnimi kozarci pazil, da se je rob mojega kozarca dotaknil vsaj palec *pod* robom njegovega, kar je še šlo, vse dokler ga gospod ni imel že toliko pod kapo, da je začel kozarec nalašč postavljati na mizo, in ves ta neformalni protokol je poleg spoštovanja zahteval še večšo in mirno roko. To je gostitelja, ne vem zakaj, neverjetno zabavalo. Mimogrede; vljudnost se je izplačala, kajti pijača in jedača sta bili izvrstni – ocena s *kruhom pomazano*. Še nekaj sem ugotovil tistega požrešnega večera: tudi način, kako in predvsem kje držimo jedilne paličice, opredeljuje status. Če paličice držimo od sredine navzdol (proti delu, s katerim primemo hrano), potem nas bodo ozmerjali, češ jeste kot kmetje, če za paličice poprimemo malo pod vrhom, potem bomo verjetno deležni odobravojočih pogledov.

Da v vseh kulturah obstaja neka statusna hierarhija, bodisi med vladarjem in "podložnikom", med delodajalcem in delavcem, med starejšim in mlajšim, močnim in šibkim, bolj izobraženim in manj izobraženim, bogatim in revnim, ni nič nenavadnega in tudi ne izključno lastnost človeške vrste. Še Male zelene papige se bodo ob prihodu fizično večjih in močnejših arar vselej ponižno umaknile nizdol po pečini, kamor si vrsti prihajata brusit kljune.

Žal je med ljudmi ponekod tako, da se pravzaprav ne morejo nadejati možnosti vertikalnega napredovanja. Po analogiji, ki kastni sistem v Indiji ponazarja z organizmom, kot je telo, bo sloj "dalitov", kasta nedotakljivih, vedno tisti telesni ud (noge, podplati), ki je najbliže dnu, najbliže umazani bridkosti tistega spodaj, tal, zemlje. Izraz kasta ni po naključju pobraten z idejo o čistosti organizma. Na prvi pogled bolj "civilizirano" manifestacijo, čeprav gre za popolnoma isti odsev razmerja med telesno čistočo in statusom, gre morda iskati v članski strukturi neke angleške zdravstvene zbornice 18. ali pa 19. stoletja, ko ta sprva medse ni želela sprejeti zdravnikov, ki so zdravili predele telesa niže od pasu. Zlasti so bili v dvomih glede "specialistov" za v krščanstvu najbolj nečiste ude in kar jih je še bogočastju neprimernih izločevalnih organov. Pravilno sklepate tisti, ki menite, da zdravniki za nečistočo niso prihajali iz razredov visokega plemstva.

Ima to nebrzdano nizanje primerov kakšen poseben namen? Če ne drugega, priča o tem, da človekovo naravno izkustvo ni zanemarljiv vodnik po prostranstvih statusnih razmerij, da je moč v predvidljivosti ontoloških preslikav prepoznati nove dimenzije nadzornih mehanizmov, ki morda (če seveda odmislimo satelite) ne bodo vsi fizično visoko, bodo pa visoko na tehnološki osi.

Toda malemu človeku je kaj malo mar za visoko tehnologijo. Kar torej predstavlja grožnjo ohranjanju človeškega dostojanstva v globaliziranem svetu, je divje povzdigovanje tiste elitnosti, ki kot nečimrna dama, oblečena po zapovedih *visoke* mode, taca po še tako bornem preostanku zaupanja v človeško dobro. Elita kot *izbor* izstopajočih je danes vedno bolj podobna sprevrženemu izboru tistih, ki se ovenčajo z navzven vidnimi oznakami; tistih, ki hodijo s privzdignjenim nosom, razraslim grebenom, ki hlepeč po zadušljivi meglici telesnega blagostanja ravnajo s tistimi spodaj kot s smetmi; "to si ti nizkotneži kajpak tudi zaslužijo", mnogokrat porečejo. Našo uspešno ugnezditev v družbi, pravcato sopihanje po klinih družbene lestvice, danes še dodatno kazita ideološko nadzorovano propagiranje statusnih etiket in tržne simulacije taistih etiket v obliki blaga, ki je vsem nenehno na razpolago v neomejenih količinah. Dandanašnja statusna logika se čedalje bolj sprevrča v obsceno logiko *več je na meni videti, več sem vreden*, kjer postaja imidž večje zagotovilo za uspeh kot pa katera koli druga krepost, ki bi bila vsekakor ustrežnejši kriterij družbenega vrednotenja. Plehkost nekaterih današnjih žensk doživlja svojo skrajnost celo v indukcijah tipa: več ko razkazujem, več je na meni videti, in več je na meni videti, več sem (greha) vredna – torej več veljam. Saj ne, da nikoli ne spremljam mimohoda ljubljanskih brhkosti, sovražim pa poceni erotizem, ki gre vse prepogosto na škodo prijaznih deklet.

Vseeno pa ostaja vprašanje, zakaj dobrot, skromnost, prijaznost in kar je še takšnih vrlin, niso ustrezni kriteriji družbenega vrednotenja? Saj saj; vem, da je slednje najbolj neumna iluzija, kar ste jih slišali. Kaj drugega pa še poganja družbo, če ne ravno konflikti, razredni boji in kar je še tega, boste porekli. Če že vztrajate, naj se odpovem iluzijam, potem moram, žal, priznati, da iz vseh teh premis ne znam potegniti boljšega sklepa, kot je ta, da si obseg znanja in vedenja še najbolj zaslužita oznako *legitimen kriterij pri ocenjevanju družbenega statusa*. Če je res tako, kot sem zapisal, potem sem statusno še prenizko, da bi upravičil svojo kritiko, lahko pa s tem ponižno opravičim odsotnost družbenokritičnega. Vendar le za zdaj.